**HLAVAČKA, Milan (ed.):** ***Eduard Bazika (1830–1914) : Mé paměti.*** Praha: Národní technické muzeum 2022, 488 s. ISBN 978-80-7037-370-5.

Péčí Milana Hlavačky jako editora spatřily světlo světa paměti Eduarda Baziky, významného představitele železničního stavitelství a jedné z hlavních postav rozhodující fáze železničního podnikání v českých zemích i v Předlitavsku. Téměř 500 stran publikace uvozuje vstupní studie Milana Hlavačky věnovaná seznámení s osobou Eduarda Baziky tak, jak se čtenáři může jevit na stránkách jeho deníku. Milan Hlavačka zde zobrazuje Baziku jako typického představitele technické inteligence druhé poloviny 19. století a počátku 20. století. Bazika je zde popsán jako cílevědomý, energický, technicky smýšlející inženýr, který se postupně propracovává k češství a pro kterého je životním vrcholem smysluplná práce. Současně je obsahem této vstupní kapitoly i stručné shrnutí okolností vzniku pamětí, základní životopisná data a Bazikova profesní kariéra u Společnosti státních drah a po odchodu do výslužby jeho odborné služby u zemského výboru Království českého. Z povahy své profese byl Bazika rovněž činný v řadě odborných technických spolků, působil také jako zkušební komisař pro obor inženýrského stavitelství na pražské technice. Plodný byl také jako spisovatel – je autorem velkého množství odborných statí v češtině i v němčině. Jeho život se uzavřel roku 1914 ve věku nedožitých 84 let.

Po tomto vstupu následuje přehled Bazikovy kariéry a poté již samotná edice pamětí, které jsou rozděleny do dvou dílů. První díl zachycuje období 1871 až 1892 a je ukončen Bazikovým odchodem ze Společnosti státních drah do výslužby, druhý díl zahrnuje události až do roku 1912. Pro oba díly je charakteristické, že deníkové záznamy jsou řazeny po rocích, v jejichž rámci autor zachycuje jak své pracovní povinnosti, tak rodinné události. Rovněž je pro paměti charakteristická a zjevná výrazná stylizace autora. Bazika úvodem svých pamětí své „milé děti a vnoučata a snad i pravnoučata“ (s. 31) prosí o prominutí jazykových prohřešků, očekává tedy, že paměti budou čteny v rámci širší rodiny. Z textu je také patrné, že se jedná o záznamy sepsané zpětně. I když autor uvádí, že obsahují-li paměti *„nesprávnost, stalo se tak nevědomky“* (s. 31), z textu je zřejmé, že autor byl sebevědomý muž s vyhraněným názorem na situace, v nichž se v průběhu života ocitl. Tento leitmotiv vědomí vlastní ceny se projevuje již od úvodních částí pamětí popisujících jeho dětství a studia. Mladý Eduard vystupuje jako cílevědomý student, kterému však nejsou cizí ani každodenní radosti. Velmi výrazně tento motiv veselého studentského života akcentuje v částech, kdy popisuje svá studia v Praze. Dramaticky také zaznamenává rok 1848, kdy se stal přímým svědkem svatodušních bouří. Počátky jeho pamětí rovněž vykazují další rys přítomný v celém díle. Technické, střídmé myšlení, kdy si Bazika zapisuje jména, místa, pozice. Velmi zajímavý a pro Baziku charakteristický rys je také zájem o hmotnou oblast jeho práce. Pozorně a systematicky si hlídá výši svého platu a nároky na další služební požitky (srov. např. s. 83). Nejednou si stěžuje na skutečnost, že za svou práci nedostává odpovídající mzdu. I v tomto počínání lze sledovat jeden z rysů Bazikovy povahy – vedle cílevědomosti i vědomí vlastních schopností, znalostí a významu založeného na technickém vzdělání. Poměrně často také Bazika vystupuje jako osoba schopná řešit záludné či zapeklité události. Ačkoliv je i v tomto popisu patrná strohost, přesto lze v textu vysledovat určité uspokojení sebou samým (např. s. 76–78).

Velmi zajímavé z hlediska historie 19. století však možnost prostřednictvím Bazikových pamětí nahlédnout do pracovní náplně inspektora státních drah. Z textu je zřejmé, že se jednalo o povolání, které vyžadovalo rozhodnost, odbornost a jehož předpokladem byla především vysoká míra zodpovědnosti a téměř neustálý pohyb po tratích Společnosti státních drah. Velmi dobře patrné je to především při Bazikově činnosti v 70. letech 19. století, kdy dohlíží na stavbu dráhy Choceň–Broumov, stavby v Praze, Bubnech, Podolí, Ústí nad Labem apod. a je v kontaktu s vedením společnosti. Na stránkách pamětí je rovněž patrné, kteří z jeho spolupracovníků jsou Bazikovi blízcí a kteří ne.

Zároveň je ale patrné rovněž to, že Bazika žije rodinným životem, žení se, narodí se mu děti, v souvislosti se svým povoláním se hodně stěhuje, ale v souladu se svým společenským statusem nezapomíná ani na pobyty na letním bytě či na rodinné dovolené v zahraničí. Uspořádání jeho domácnosti je přísně měšťanské, manželka, jíž prokazuje úctu, je v domácnosti, stará se o děti. Jeho synové jsou vysokoškolsky vzdělaní, jeho dcera je dobře provdána a následuje svého manžela do zahraničí. O intimních záležitostech, např. námluvách Baziky a jeho ženy či o sbližování jeho potomků s jejich protějšky se zmiňuje ve svých pamětech cudně a povrchně.

Druhá část pamětí začíná odchodem Baziky do výslužby v roce 1892 a končí roku 1912. Jak uvádí dovětek, druhý díl je zároveň posledním svazkem Bazikových pamětí. Oproti prvnímu dílu je druhý díl zaměřen především na Bazikovu práci odborného konzultanta zemského výboru Království českého a jako takový přináší unikátní svědectví o zemské železniční akci 90. let 19. století, která spočívala především v zemské finanční podpoře výstavby železnic nižšího řádu. Bazika se k návrhům těchto tratí z titulu své profese vyjadřoval a zasedal jako zástupce zemského výboru ve správních

This work is licenced under the Creative Commons Attribution 4.0 International license for non-commercial purposes.

radách řady těchto tratí. I proto byl Bazika v 90. letech téměř neustále na cestách a rozsah jeho činnosti (při tehdejších cestovních časech) je úctyhodný (s. 284).

Pro druhou část pamětí je však charakteristické také to, že s přibývajícím věkem pracovní záležitosti ustupují a do popředí se dostávají rodinné záležitosti a otázky zdravotního stavu (je zřejmé, že Bazika se trápil nadváhou a ke sklonku života velmi bedlivě a systematicky – ostatně jak se dá u technika čekat – zaznamenával svůj ne příliš úspěšný boj s kilogramy), stále výrazněji se ke konci pamětí akcentuje i otázka věku.

Paměti pak doplňují kapitoly věnované významu Baziky pro zemskou železniční akci, které uvádějí vybrané části Bazikových pamětí do historického kontextu výstavby a provozu místních drah v Čechách včetně otázky jejich rentability. Právě tato část práce tak ukazuje, jakým způsobem lze Bazikovy paměti analyzovat a jak jejich prostřednictvím obohatit dosavadní výzkum o další aspekty. Závěrečná kapitola se pak snaží na Bazikově osudu formulovat prostřednictvím deseti tezí proměnu měšťana v občana. V této části se Milan Hlavačka pokouší dosavadnímu výzkumu sociálních dějin vtisknout individuální rozměr, tzn. na Bazikově životě demonstrovat dobový étos. Je však možné klást si otázku, zda jsou tyto teze obecně platné, nebo zda je naplňuje pouze Bazikův osud. Zajímavé by bylo srovnání Bazikova života s dalšími dobovými odborníky (např. s pamětmi Paula Kupelwiesera) a potvrzení či doplnění uvedených tezí, především teze o práci jako axiomu vlastního bytí a předpokladu sebenaplnění. K této úvaze mě vede především doslov pamětí, v nichž naopak zaznamenávám určitý protiklad vysloveným tezím. Domnívám se, že může být chápán i jako určité poučení potomkům a že jej lze číst nejen jako obhajobu smysluplné, systematické a poctivé práce, ale také jako určitý povzdech nad vlastním životem, sešněrovaným povinnostmi spojenými s určitým společenským statusem, který neumožnil zastavit se a prožít daný okamžik. Zapomenout by se nemělo ani na stylizaci pamětí, jak bylo naznačeno v úvodu tohoto textu. Určitá společenská či spolková angažovanost právě proto, že je očekávaná a viditelná, a právě proto, že je součástí určitého společenského statusu, mohla sehrávat v Bazikově životě významově mnohem menší roli. Nejsem si jistá, do jaké míry byly tyto aspekty pamětí zohledněny ve formulaci závěrečných tezí, a domnívám se, že právě tato část edice může představovat zajímavé východisko k další diskuzi.

Souhlasím s tím, že i přes drobné nedostatky (citelně jsem postrádala např. rodokmen Baziků, s. 35, či překlepy, pozn. 363) představuje edice Bazikových pamětí důležitý prvek v poznávání proměny společnosti 19. století i v analýze železničního podnikání ve stejném období, především s ohledem na jejich rentabilitu

Michaela Závodná

**SLOVÁKOVÁ, Věra:** ***Dětství a dospívání poddaných na Moravě ve druhé polovině 18. století na příkladu slavkovského panství.*** Brno: Matice moravská 2022, 292 s. ISBN 978-80-87709-30-6.

V roce 2022 byla v edici *Knižnice Matice moravské* vydána kniha Věry Slovákové o dětství a dospívání poddaných v minulosti. Autorka se vlastně pustila do dějin rodiny, ale nezaměřila se na rodinu jako celek, nýbrž na jednu část – nejmladší členy. Byly tím míněny děti, ale s ohledem na tehdejší chápání dospělosti. Člověk se v 18. století stával dospělým po dovršení 24 let života a ani tato mez nebyla pro autorku striktním limitem, neboť určité životní cykly začínaly v době dospívání, ale mohly končit i hodně za 24. rokem života.

Studie Věry Slovákové byla postavena především na výzkumu poddanských seznamů dochovaných pro panství Slavkov u Brna v Moravském zemském archivu v Brně. Autorka pracovala s téměř souvislou řadou těchto pramenů z let 1754–1807 (scházel pouze soupis z roku 1795). Trochu mě zarazilo označení tohoto pramene jako soupis obyvatel a celkově nejasná terminologie. Autorka vysvětlila, že v inventáři fondu se pramen nachází pod názvem „soupis obyvatel" (s. 43), ale podle mě by se nemělo vycházet z inventářů. Chápu, že terminologie je někdy sporná a problematická, ale osobně bych preferoval názvy používané v odborné literatuře. Termín „soupis obyvatel" se podle mého názoru má používat pro konskripce sestavované v letech 1754–1850/1851. Tyto prameny zase autorka označila jako sčítání lidu, což je termín nevyhovující, protože sčítání má přesná pravidla, jež soupisy nesplňují. Především nebyly prováděny k jednomu časovému bodu. Chápu, proč Věra Slováková použila různé termíny, ale mně proto chvíli trvalo, než jsem se v pramenné základně zorientoval.

Seznamy byly vedeny pro celé panství, ale autorka ke svému výzkumu zvolila dvě lokality: Slavkov a Křenovice. Město Slavkov bylo centrem panství, sídlem majitelů a vrchnostenské správy. Křenovice patřily k největším vesnicím na panství a sousedily se Slavkovem. Obě lokality se tak mohly dobře doplňovat a zároveň se lišily svým statutem, tím pádem také skladbou obyvatel. Mohly být postiženy jak podobné, tak zcela odlišné rysy.

Dalším důležitým pramenem se badatelce staly soupisy sirotků, které se v Moravském zemském archivu dochovaly pro období 1720–1807, ovšem mezerovitě. Zatímco poddanské seznamy zahrnovaly teoreticky všechny děti na panství, soupisy sirotků pouze děti, jimž zemřel otec, ale to byla ve zkoumané době poměrně častá záležitost. Pro objasnění některých demografických jevů použila autorka ještě církevní matriky, pro sledování majetkových poměrů a převodů nemovitostí pozemkové knihy a pracovala také s knihami svatebních smluv a školními fasemi. Pramenná základna byla tedy

dosti bohatá a hlavně informativně nosná, ačkoliv i tyto jinak výjimečné prameny mají své limity.

Podstatou výzkumu Věry Slovákové bylo sledovat určité životní cykly spjaté s obdobím dětství a dospívání. Je jasné, že nás zmíněné prameny nemohou informovat o celém dětství a jeho prožívání, ale mohou objasnit jisté jevy důležité v dětském životě a v průběhu dospívání. Postupně se tedy autorka věnovala čelední službě, vzdělávání, učení a studiu či vojenské službě. S tím spojila výzkum mobility a sňatků, protože migrace byly s těmito cykly neodmyslitelně spjaty a sňatkem v zásadě dětství skončilo. Jak autorka vysvětlila, dobovému právu odpovídalo, že status sirotka ztrácel člověk po převzetí usedlosti nebo po vstupu do sňatku, takže tím v podstatě končilo celkově dětství, chápeme-li ho včetně dospívání.

Poměrně klíčovým obdobím v životě dětí byla čelední služba, kterou podle výzkumů Věry Slovákové prošla minimálně pětina dětí ve Slavkově a dvě pětiny v Křenovicích. Nejčastěji se do služby vstupovalo v 15 až 16 letech, ale nechyběly mladší děti (od 10 let věku). Chlapci vstupovali do služby v mladším věku než dívky, což je srovnatelné s jinými i zahraničními, výzkumy a autorka použila podobné vysvětlení jako jiní badatelé, tzn. snahu rodin chránit dívky před nástrahami v cizím prostředí (obavy z otěhotnění), ale zároveň upozornila, že starší dívky byly nejspíš ještě zranitelnější (s. 132). Tento rozpor naznačuje, že vysvětlení obavami z nechtěného nebezpečí sexuálních vztahů pokulhává. Rodiče, pokud měli vliv na umístění dívek do služby, pravděpodobně znali poměry v různých statcích, kam se na službu chodívalo. Prostě dávali dívky do známého prostředí. Pozdější nástup dívek však mohl být způsoben poměry ve vlastní rodině, kde se často vyskytovaly mladší děti, o něž se starší dívky musely starat. Možná by bylo zajímavé zjistit, kolik dívek s mladšími sourozenci nastoupilo do služby „opožděně".

Už z tohoto hlediska je rovněž obtížné stanovit přesnou motivaci vstupu do služby. Běžně se služba vysvětluje jako forma „vzdělávání" dospívajících, protože se učili hospodařit, tedy představovala jakýsi předstupeň pro vlastní zaměstnání (hospodářství). Autorka zjistila, že se čeleď rekrutovala většinou z chudých poměrů. Děti ze selských domácností se sice ve službě objevovaly také, ale převážně jen v případě osiření: „*Pro neosiřelé děti z majetkově lépe postavených rodin byla čelední služba naprostou raritou, zejména pak v mladším věku.*" (s. 161). V selských stavením se děti mohly naučit hospodařit, chudší vrstvy rovněž potřebovaly znalosti zemědělství do budoucna, protože většinou v dospělosti pracovaly na statcích v námezdním poměru. Lze ovšem přijmout i vysvětlení služby jako alternativní formy sociálního zabezpečení (s. 132), a to nejen pro lidi, kteří neměli vlastní domácnost a setrvávali ve službě celý život. Dnešní „brigády" mladých lidí možná nejsou až tak odlišné od čelední služby v minulosti. Cílem je otrkat se a získat nějaké finanční prostředky, tzn. nebýt jen závislý na rodičích. Snad byla motivace dospívajících (i jejich rodičů) v minulosti podobná. Svědčilo by o tom i časté střídání zaměstnavatelů, při němž ne vždy záleželo na výšce platu (s. 160).

Kapitola o vzdělávání zahrnula možnosti výchovy od základního vzdělání přes učení a vandr až po studium na vyšších školách. Přístup ke vzdělání byl zásadně rozdílný mezi městem a vesnicí na všech stupních. Slavkovská škola měla vyšší docházku a logicky daleko více dětí z města šlo na vyučení řemeslu i na střední školy. Z Křenovic odešel na studia jediný hoch. Dívky se vyskytovaly jen v základních školách, ale i tam převažovali chlapci. Docházka nebyla valná, což autorku vedlo k mínění, že „*…bezprostředně po zavedení povinné školní docházky byla účinnost této reformy malá.*" (s. 168). Ovšem nazývat to povinnou školní docházkou je sporné, stále více se v historiografii prosazuje spíše termín závazná školská povinnost. Asi nebylo úplně cílem od počátku zajistit pravidelnou docházku všech dětí. Vzhledem k malému počtu školských zařízení to ani nebylo možné a v prvních desetiletích byla snaha především „doplnit stavy" škol, aby bylo základní vzdělání přístupné co největšímu počtu dětí. Naposled tuto složitou situaci dobře popsala Daniela Tinková v prvním díle své syntézy o osvícenství,[1] kterou však Věra Slováková samozřejmě nemohla mít ještě k dispozici.

Jestliže vzdělání bylo určeno spíše chlapcům, pak vojenská služba se týkala výhradně jich. V závěru knihy autorka celkem trefně zhodnotila, že chlapci prožívali mnohem pestřejší dospívání než děvčata, „*…zejména co se týče vzdělání a profesního růstu, na druhou stranu jim ovšem také hrozilo naverbování do armády.*" (s. 248). Autorka velmi hezky zhodnotila varianty vojenské služby, i když pochopitelně v tomto případě neměla vždy údaje o konci mladíků působících ve vojsku. Určité informace byly o navrátilcích a na přelomu 18. a 19. století se zlepšily také zprávy o zemřelých vojácích. Pravděpodobné zkvalitnění práce státní správy v tom jistě mohlo sehrát roli, ale podle mého názoru byla důležitá také aktivita vrchnostenské správy, která řešila pozůstalostní řízení po těchto vojácích. V lokalitách jejich původu totiž po nich zůstávaly majetky či dědické nároky.

Migrace dětí a dospívajících byla vzhledem k čelední službě, učení a vojenské službě poměrně častá a neomezovala se pouze na panství. Autorka potvrdila nejnovější výzkumy, podle nichž zrušení nevolnictví Josefem II. nemělo z hlediska migrací zásadní dopad. Mobilita sledovaných lidí na slavkovském panství stoupala výrazně už v 70. letech 18. století. Zásahy vrchností nebyly nijak striktní. Třeba vandrovní tovaryši potřebovali souhlas

1 TINKOVÁ, Daniela: *Osvícenství v českých zemích I: Formování moderního státu (1740–1792)*. Praha 2022.

k opuštění panství, ale podle autorčina zjištění často odešli, aniž ho získali, a nic jim nebránilo se později vrátit bez postihu.

Kniha Věry Slovákové má výrazně statistický charakter, je protkána obrovským množstvím velmi podrobných tabulek, které mají poměrně zajímavou výpovědní hodnotu, ale zároveň se autorka rozhodla vytáhnout několik konkrétních případů a popsat podrobněji životní peripetie jedinců. Velmi si cením také podrobného vysvětlení školských či vojenských záležitostí, protože právě školství a vojenství procházely v dané době velkými proměnami. Autorka se opřela nejen o pracný pramenný výzkum, ale i o značné množství odborné literatury, často ne úplně samozřejmé. Dokázala díky tomu vytvořit nesmírně zajímavou analýzu, která mě často přivedla k přemýšlení nad složitými otázkami života dětí v tradiční společnosti. Nemáme mnoho pramenů k jejich sledování, musíme se často ponořit do hypotéz, ale právě proto si díla Věry Slovákové vážím a hodnotím ho velmi pozitivně. Jsem rád, že se historici a historičky pokoušejí taková témata zpracovávat, i když narážejí na často nepřekonatelné překážky.

Radek Lipovski

**DURCZAK, Ondřej: *Vzhůru do dolů! Fotografické album průmyslového a kulturního dědictví uhelného hornictví ostravsko-karvinského revíru.*** Ostrava: FotoD 2023, 296 s. ISBN 978-80-908415-3-6.

Výzkum Ostravska jako tepajícího hospodářského srdce českých zemí má v rámci tuzemské historiografie své pevné místo. Mnoho autorů se snažilo popsat přerod tamních původně drobných rurálních sídel v desetitisícové průmyslové aglomerace. Že důvodem zmíněné proměny byl objev ložisek černého uhlí, je potvrzený fakt. Fenomén důlního dědictví regionu přesto nepřestává badatele fascinovat a nezřídka se stává jejich celoživotním tématem. Tak je tomu i v případě Ondřeje Durczaka z Institutu tvůrčí fotografie v Opavě. V roce 2023 publikoval ve spolupráci s nakladatelstvím FotoD monografii s názvem *Vzhůru do dolů! Fotografické album průmyslového a kulturního dědictví uhelného hornictví ostravsko-karvinského revíru*. Kniha mapuje historii obrazové prezentace ostravsko-karvinské těžební oblasti.

V úvodní kapitole se autor věnuje vysvětlení toho, jakou roli fotografie v hornictví měla. Zatímco její účel byl na přelomu 19. a 20. století převážně dokumentární, v meziválečném období se stala hlavním propagačním prostředkem. Obraz byl pro odběratele tištěných periodik mnohem více vypovídající než slovo. V souvislosti s náborovými snahami se proto fotografové snažili vytvořit soubory snímků s co nejintenzivnější emoční hodnotou. Bibliografii takových děl Ondřej Durczak v doprovodném textu podává a v jejich výčtu postupuje až do současnosti. Aby byl výčet dostatečně komparativní, jsou do něj zařazeny i publikace vztahující se k severočeskému hnědouhelnému revíru či Kladensku.

Za ikonické fotografie období první republiky autor označuje snímek *Zachráněný z dolu Nelson* od Karla Hájka či záběry těžních věží od Vladimíra Hipmana. Poválečná třetí republika a zejména pak následný komunistický režim využily fotografii jako prostředek ke glorifikaci hornictví. Za doklad těchto snah lze označit portrét horníka Viktora Gacha z časopisu *Svět v obrazech* či snímek uhelné lanovky uveřejněný v publikaci *Ostrava. Město uhlí a železa* z roku 1959.

Nejdůležitější částí monografie je nicméně ta druhá – obrazová. Tvoří převážnou část obsahu publikace. Zdokumentování proměny revíru je ostatně hlavním poselstvím knihy. Pro vyobrazení staršího stavu Ondřej Durczak využil muzeálních fondů či soukromých sbírek. Současný stav těžební infrastruktury autor zdokumentoval sám. Celé dílo tak čítá několik stovek autentických fotografií. Z publikace jednoznačně vyplývá, že hornictví je v regionu úpadkovým oborem. Velká část areálů chátrá nebo je v demoličním stavu. Mnoho z objektů přitom dosahovalo značných architektonických či estetických hodnot. V porovnání se staršími fotografiemi je absence života v nich očividná a působí až děsivě.

Publikace Ondřeje Durczaka je mimořádným svědectvím o vývoji podoby ostravsko-karvinského revíru. Z názvu pracoviště autora i podtitulu publikace je patrné, že se nejedná o klasickou vědeckou studii. Některé fenomény dokáže nicméně ikonografie přiblížit mnohem lépe než obsáhlý textový popis. Proto může kniha *Vzhůru do dolů!* dobře sloužit jako vhodný doplňující zdroj pro další historický výzkum. Výstižně ilustruje také sociologickou, urbanistickou či environmentální proměnu místa. A pokud ne, tak čtenáře jistě potěší její krásné zpracování.

Aleš Černý